म. ग्रं. सं. वाचनालय, ठाणें
विषय बा. वा
दा. क्र. ३६४७

IRBK-0103647
IRBK-0103647

माझ्या आवडत्या गोष्टी : : : ५

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे.

सूचना :— खाली दिलेल्या तारखेपर्यंत पुस्तक/मासिक परत करावे, तसे न केल्यास घटना नियम क्र. ५ (८) नुसार प्रतिदिनी ५ पैसे जादा वर्गणी भरावी लागेल.

2 MAY 1978

(कु.मा.प.)

सर्वाधिकार प्रकाशकाधीन

प्रथमावृत्ति : १९३६
पुनर्मुद्रण : १९४२, १९५[illegible]

Printed by B. G. DHAWALE, at the Karnatak Printing press, Chira Bazar, Bombay 2 and published by him for the Karnatak Publishing House, Shri Samarth Sadan, Girgaon, Bombay 4.

१

तीन पढत मूर्ख

मागें एका गांवामध्यें तीन तरुण राहत असत. ते तिघे परस्परांचे मित्र होते. त्यांपैकीं एकानें वैद्यशास्त्राचें अध्ययन केलेलें होतें, दुसरा ज्योतिष-शास्त्र पढला होता आणि तिसऱ्यानें चारी वेद मुखोद्गत केले होते.

हे तिघेजण शिकलेले होते तरी त्यांना अक्कल नव्हती व व्यवहारज्ञानही नव्हतें. गांवांतील लोक त्यांना मूर्ख समजत व त्यांची थट्टा करीत. त्या तिघांना त्यांनीं तीन पदव्या दिल्या. त्या पदव्या म्हटल्या म्हणजे वैद्यपंचानन, ज्योतिर्विभूषण आणि वेदोनारायण ह्या होत. वैद्यशास्त्राचा अभ्यास केलेल्याला वैद्यपंचानन ही पदवी देण्यांत आलेली होती. ज्योतिष-शास्त्र पढलेल्याला ज्योतिर्विभूषण ही पदवी अर्पण करण्यांत आलेली होती आणि वेद पाठ येत असलेल्याला वेदोनारायण ही पदवी बहाल झालेली होती. ह्या पदव्यांचा त्या तिघांना मोठा अभिमान वाटे.

गांवांतील एका थट्टेखोरानें एकदा त्यांना सांगितलें कीं ह्या गांवढ्या गांवांत तुमच्या विद्येचें चीज होणार नाहीं. म्हणून तुम्हीं एखाद्या शहरांत जाऊन शहरच्या लोकांना आपल्या विद्येचा प्रभाव दाखवाव. असें केलेंत तर तुम्हांला रग्गड पैसा मिळेल.

" पण रग्गड पैसा मिळाल्यावर तो घरीं आणायचा कसा ? " त्या तिघांनीं शंका विचारली.

" पैसा आणायला बरोबर गाडी घेऊन जा ! " थट्टेखोरानें उत्तर दिलें, " तुम्हांला मिळेल तो पैसा गाडींत भरून आणा ! "

" तुम्हीं सांगतां हें ठीक आहे ! " ते तिघे म्हणाले, " परंतु गाडी आणायची कुठली, आणखी ती ओढणार कोण ? "

" गाडी आणखी गाडी ओढायला बैलांची एक जोडी तुम्हीं विकत घ्या म्हणजे झालें ! " थट्टेखोरानें सल्ला दिली.

त्यावरून त्या तिघांनीं एक खटारा गाडी आणि एक बैलजोडी खरेदी करून प्रवासाची तयारी चालविली. सर्व तयारी झाल्यावर रग्गड पैसा मिळविण्यासाठीं गाडींत बसून ते शहरांत जायला निघाले.

गाडी आणि बैलजोडी तिघांच्या समाईक मालकीची होती. गाडी हाकण्याचें काम एकेकानें एकेक दिवस पाळीनें करावयाचें असें त्यांनीं ठरविलें होतें. सुरुवातीला ज्योतिर्विभूषण गाडी हाकण्यासाठीं चाबूक घेऊन पुढें बसलेला होता व वैद्यपंचानन आणि वेदोनारायण गाडींत मागल्या बाजूस बसलेले होते.

गांवांतील टवाळ लोक त्यांना पोंचविण्यासाठीं गांवाच्या सीमेपर्यंत आलेले होते.

" चांगला रग्गड पैसा मिळवून परत या ! " सीमेवरील शेंवरीच्या झाडाखालीं उभे राहून लोकांनीं त्यांना सांगितलें आणि ते मागें फिरले.

गाडींत बसून ते तीन विद्वान पुढें जाऊं लागले. ऊन झालें तेव्हां उन्हानें गाडी तापली. चाकांत तेल घातलेलें नसल्यामुळें तिच्या चाकांचा शब्द होऊं लागला.

" गाडी अशी कुरकुर कां करते ? " वेदोनारायणानें ज्योतिर्विभूषणाला प्रश्न केला.

" थांब ! मी तिला तपासून पाहतों ! " वैद्यपंचाननानें म्हटलें.

त्यावरून ज्योतिर्विभूषणानें गाडी उभी केली. नंतर वैद्यपंचाननानें गाडींतून खालीं उडी मारून गाडीची तपासणी चालविली.

" अरे बापरे ! " वैद्यपंचानन म्हणाला, " हिला तर सडकून ताप भरलेला आहे ! तापांत ही बडबडते आहे ! तुम्ही कुरकुर म्हणतां ती खरोखर कुरकुर नव्हे ! ह्या गाडीची ती तापांतली बडबड आहे ! मी म्हणतों हें खोटें ठरलें तर संपूर्ण वैद्यशास्त्राला हरताळ लावावा लागेल ! "

" मग आतां कसें करायचें ? " दुसऱ्या दोघांनीं पृच्छा केली.

" मुक्काम गांठल्याखेरीज कांहींएक करतां येणार नाहीं ! मुक्काम गांठल्यावर हिला औषधोपचार करूं ! तापकरी गाडींत बसून तिला अधिक पीडा देणें चांगलें नव्हे ! तुम्ही दोघे गाडीखालीं उतरा ! आपण मुक्कामा-पर्यंत गाडीबरोबर चालतच जाऊं. " वैद्यपंचाननानें त्यांना सांगितलें.

ते तिघे गाडीबरोबर चालत असतां वाटेंत त्यांना एक नदी लागली. गाडी हाकणारा गाडीवर नसल्यामुळें उन्हानें तापलेले बैल रस्ता सोडून पाण्यांत शिरले. त्यांच्या मागोमाग गाडीही पाण्यांत गेली व तिचें चाक पाण्यांतील दगडाला लागून ती उलटली !

तिघांनीं मोठी मेहनत करून गाडीचे बैल सोडले, गाडी उभी केली व तिला पाण्यांतून बाहेर काढून रस्त्यावर ओढीत आणलें.

" तापकरी गाडीला पाण्यांत नेणारे बैल मोठे अकलेचे खंदकच समजले पाहिजेत ! " वेदोनारायण म्हणाला.

" पाण्यांत गेलेली गाडी बाहेर काढण्याच्या कामीं आमच्या तब्बल तीन घटका खर्च झाल्या ! " ज्योतिर्विभूषण म्हणाला, " एव्हांना आम्हीं मुक्काम गांठला असता. "

" मग आतां उशीर कां लावतोस ? " वेदोनारायण बोलला, " गाडीला लवकर बैल घाल ! मुक्कामावर जातांच गाडीला औषधोपचार करायचा

आहे ना ? जें काम अविलंबेंकरून झालें पाहिजे त्याला विलंब लावून उपयोगी नाहीं ! ”

ज्योतिर्विभूषणानें गाडीला बैल जुंपले व गाडी चालू झाली. चाकें पाण्यानें भिजल्यामुळें चाकांचा आतां पूर्वीसारखा शब्द होईना.

“ हिची बडबड आतां बंद झाली ! ” वेदोनारायण म्हणाला. “ बहुतकरून हिचा ताप आतां हटलेला दिसतो ! ”

“ ताप हटला कीं नाहीं हें ठरविण्याचा अधिकार माझा ! ” वैद्य-पंचानन ओरडला, “ माझ्या अधिकारांत तूं ढवळाढवळ कोण करणार रे ? ”

“ तुझा अधिकार तूं खुशाल चालव ! मी नाहीं ढवळाढवळ करीत तुझ्या अधिकारांत ! ” वेदोनारायणानें उत्तर दिलें. नंतर ज्योतिर्विभूषणाला तो म्हणाला, “ बैलांना अंमळ उभे कर रे ! पाहूं दे ह्या वैद्यपंचाननाला गाडीचा ताप हटला कीं नाहीं तो ? ”

बैल उभे राहून गाडी थांबल्यावर वैद्यपंचानन तिची तपासणी करूं लागला. पाण्यानें भिजल्यामुळें गाडी आतां थंड झालेली होती. वैद्य-पंचाननाच्या हाताला ती गार लागतांच त्यानें एकाएकीं वाईट तोंड केलें आणि दुःखी स्वरानें आपल्या सोबत्यांना तो म्हणाला, “ गाडीपायीं खर्च झालेला सगळा पैसा फुकट गेला हो फुकट गेला ! गाडीचें प्राणोत्क्रमण झालें ! ह्या प्रेताला आतां मुक्कामापर्यंत ओढीत नेण्यांत कांहींच अर्थ नाहीं ! विनाकारण बैलांना मात्र त्रास ! ”

“ संपला तिचा आपला ह्या लोकचा ऋणानुबंध ! ” वेदोनारायण म्हणाला, “ तथापि तिचें प्रेत येथें असेंच टाकून जाण्यापेक्षां त्याला अग्निसंस्कार करून जाणें श्रेयस्कर होय. ”

“ नाहीं म्हणतो कोण ? ” दुसऱ्या दोघांनीं वेदोनारायणाला दुजोरा दिला. “ कसें झालें तरी आपली गाडी ती ! तिच्या प्रेताला अग्निसंस्कार करायचा नाहीं तर कोणाच्या करायचा ? ”

असें बोलून त्यांनीं गाडीचे बैल सोडले. गाडींतील सामान बाहेर काढलें आणि गाडी रस्त्याच्या बाहेर ओढीत नेऊन तिला आग लावली! गाडी जळली तसे ते नदीवर गेले व स्नान करून आले. नंतर त्यांनीं आपापलें सामान डोक्यावर घेतलें आणि बैलांना हाकीत ते पुढें चालले.

" काय रे वेदोनारायणा ?" वैद्यपंचाननानें शंका विचारली, " गाडीचें दहन करून आपण आंघोळी केल्या खऱ्या, पण गाडीचा व आपला ऋणानुबंध होता. तेव्हां नुसत्या आंघोळीवरच भागेल काय रे ?"

" नाहीं भागणार !" वेदोनारायणानें उत्तर दिलें, " आपणा तिघांनाही गाडीचें एक रात्र सुतक धरलें पाहिजे !"

सायंकाळच्या सुमारास ते तिघे एका गांवीं जाऊन पोंचले. सुतकी असल्यामुळें गांवांतील एखाद्या गृहस्थाच्या घरीं जाऊन उतरणें त्यांना प्रशस्त वाटेना. म्हणून ते एका पडक्या देवळांत उतरले. देवळाच्या बाहेर त्यांनीं आपले बैल बांधले आणि ते उपाशींच झोपले.

दुसऱ्या दिवशीं ते लवकर उठले. तिघांनीं आंघोळ करून आपलें सुतक काढल्यावर असा विचार केला कीं जेवून खाऊन पुढें जाण्याचें करावें. वेदोनारायणानें स्वयंपाक करावा, वैद्यपंचाननानें सुतक काढतांना भिजविलेलीं सर्व चिरगुटें, पांघरुणें धुऊन वाळवावीं आणि ज्योतिर्विभूषणानें बैल चोरून आणावे. आपसांत त्यांनीं कामाची अशी वांटणी केली व जो तो आपल्या कामाला लागला. कामाला लागतांना तिघेही ओलीं धोतरें नेसलेले होते. कारण सगळींच वस्त्रें सुतकाच्या विटाळाचीं म्हणून त्यांनीं भिजविलीं होतीं. कोरडें वस्त्र त्यांच्यापाशीं मुळीं शिल्लकच राहिलेलें नव्हतें.

वैद्यपंचाननानें वस्त्रांची प्रचंड मोट बांधून ती धुण्यासाठीं नदीवर नेली. नदीवर जात असतां वाटेंत त्याचा एका चिंधीवर पाय पडला. तेव्हां विटाळ झाला असें समजून वस्त्रांची मोट त्यानें नदीच्या प्रवाहांत

टाकली ! वाहत्या पाण्यांत वस्त्रांचा विटाळ वाहून जाईल असें त्याला वाटलें ! वस्त्रांची मोट पाण्यांत टाकल्यावर स्वारी स्वतः पुन्हा आंघोळ करूं लागली. कारण चिंधीवर पाय पडल्यामुळें स्वतःला झालेला विटाळ त्याला घालवायचा होता.

आंघोळ आटोपल्यावर मोट टाकलेल्या जागीं जाऊन वैद्यपंचानन पाण्याच्या प्रवाहाकडे पाहूं लागला. मोट प्रवाहाच्या जोरानें कधींच वाहून गेली होती ! ती त्याला टाकलेल्या जागीं कोठून दिसणार ? मोट नाहींशी झालेली पाहून जलदेवतांनीं आपलीं वस्त्रें चोरलीं अशी त्याची समजूत झाली. तेव्हां नदीच्या कांठावर बसून जलदेवतांना तो धमक्या देऊं लागला.

" तुमच्या ह्या नदीच्या पाण्याहून माझें वैद्यकीचें ज्ञान अगाध आहे ! " वैद्यपंचानन म्हणाला. " निमूटपणें माझीं वस्त्रें परत आणून द्या ! नाहींतर मी एखादें जाज्वल्य रसायन तयार करून तें ह्या नदीच्या पाण्यांत ओतीन आणि तुम्हांला आंधळ्या करीन ! "

अशा प्रकारच्या त्यानें आणखीही अधिक धमक्या दिल्या; परंतु जलदेवता त्याची वस्त्रांची मोट परत आणून देईनात ! तेव्हां तो संतापला आणि रसायनाला लागणारें साहित्य शोधीत फिरूं लागला. तें साहित्य देखील त्याला मिळेना ! तेव्हां तो बिऱ्हाडीं परत जाण्यासाठीं निघाला.

बैल घेऊन बाहेर पडलेला ज्योतिर्विभूषण एका सपाटीच्या जागीं बैलांना घेऊन गेला. बैल त्यानें चरण्यासाठीं मोकळे सोडले व आपण एका झाडाखालीं बसला.

त्या जागीं गवत आखूड आणि तुरळक असल्यामुळें चांगलें गवत शोधीत बैल दूर दूर जाऊं लागले. कांहीं वेळानें ते इतके दूर गेले कीं ज्योतिर्विभूषणाला बसल्या जागेवरून ते दिसेनात.

" ह्यांना पाहाण्यासाठीं जर मी उठून हिंडूं लागलों तर मग माझ्या ज्योतिषीविद्येचा मला उपयोग तो काय ? " ज्योतिर्विभूषण आपल्याशींच

म्हणाला, " आम्ही ज्योतिषी म्हणजे राजापेक्षांदेखील श्रेष्ठ ! राजापाशीं चतुरंगबळ तर आमच्यापाशीं पंचांगबळ ! पंचांगबळाच्या योगानें सारें आकाश आपल्या आधीन ठेवणारे आम्ही ! हजारों कोस अंतरावर असलेले तारे आणि ग्रह ह्यांच्या गति ज्याला बसल्या जागीं समजतात तो मी हाकभर अंतरावरच्या बैलांची गति समजण्यासाठीं जागचा उठेन काय ? कधीं उठणार नाहीं ! येथेंच बसून त्यांची गति मी गणिताच्या योगानें निश्चित करीन ! "

असें म्हणून तो बोटें मोडीत गणित करूं लागला. गणित करतांना मधून मधून तो मोठ्यानें बोले, " हां ! ह्या वेळीं त्यांची गति सरळ आहे ! हां ! आतां येथून ते वक्र गतीनें जाऊं लागले ! "

असें करतां करतां एकाएकीं तो गणित करायचा थांबला ! " बैलांना ह्या क्षणाला मृत्युयोग आहे आणि तो टळणें अशक्य ! " असें बोलता तो उभा राहिला. त्यानें एकवार सभोवतीं नजर फिरविली. बैल त्याला कोठेंही दिसले नाहींत.

" ते मेले असले पाहिजेत ! " ज्योतिर्विभूषण मनांत म्हणाला, " ते जिवंत असतील तर ज्योतिषशास्त्र खोटें ठरेल ! ज्योतिषशास्त्र ज्याअर्थीं खोटें नाहीं त्याअर्थीं बैल मेले हेंच खरें ! आतां त्यांच्या राखणेसाठीं मला येथें बसण्याचें कांहींच कारण नाहीं ! आपलें बिऱ्हाडीं परत जावें हें चांगलें ! "

असें म्हणून ज्योतिर्विभूषण बिऱ्हाडीं जाण्यासाठीं निघाला.

स्वयंपाक करण्यासाठीं बिऱ्हाडीं राहिलेल्या वेदोनारायणानें चुलीवर भाताचें भांडें चढविलें. भाताला कढ आला तेव्हां त्याचा " रट् मट्, रट् मट् " असा शब्द होऊं लागला. वेदोनारायणानें तो शब्द ऐकला तेव्हां त्याला वाटलें कीं चुलीवरील भाताचें भांडें मंत्र म्हणत आहे ! म्हणून तो लक्षपूर्वक ऐकूं लागला. तेव्हां भांडें मंत्र म्हणत नसून कांहींतरी अर्थशून्य बडबड करीत आहे असें त्याला आढळून आलें.

" म्हणणें म्हणण्याची तुझी आवड प्रशंसनीय आहे ! " वेदोनारायण भाताच्या भांड्याला बोलला, " परंतु तूं म्हणत आहेस हें म्हणणें नव्हे ! "

भाताच्या भांड्यांतून उत्तरादाखल ' रट् मट्, रट् मट् ! ' असाच शब्द निघाला !

" हें रट् मट् रट् मट् करण्याचें सोडून दे आणि मी सांगतों तसें म्हण ! " वेदोनारायणानें भांड्याला आज्ञा केली. नंतर भांड्याला तो संथा देण्याच्या उद्देशानें म्हणाला, " हां ! म्हण पाहूं —

' अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् ।
होतारं रत्नधातमम् ॥ ' "

तरी देखील भांड्यांतून रट् मट्, रट् मट् असाच शब्द निघाला !

" हां खबरदार ! पुन्हा रट् मट करशील तर ! ' वेदोनारायणानें भांड्याला बजावलें.

" रट् मट्, रट् मट् ! " भांड्यानें त्याला उत्तर दिलें.

" हा काय चावटपणा चालवला आहेस ? " वेदोनारायण म्हणाला, " मी कसें म्हणतों हें लक्षपूर्वक पाहा आणि म्हण —

अग्निं ईळे , अग्निमीळे — "

" रट् मट्, रट् मट्, रट् मट् ! रट् मट ! " भांडें बोललें !

" तुझी शेंडी धरल्याशिवाय तूं वठणीवर येणार नाहींस ! " वेदोनारायण म्हणाला. भांड्यांतून वर जाणारी वाफ हीच भांड्याची शेंडी समजून ती मुठींत धरण्यासाठीं तो उठला आणि आपला हात वाफेपाशीं नेऊन वाफेला पकडण्याच्या इराद्यानें त्यानें हाताची मूठ वळली !

" आय्स् ! " वेदोनारायण ओरडला आणि मूठ वळलेला हात त्यानें चट्कन् मागें घेतला ! कारण भांड्यांतून वर जाणारी कढत कढत वाफ त्याच्या त्या हाताला लागून तो हात पोळला होता.

अनुक्रम 28667
क्रमांक 97843

पवित्र वेदमंत्राची संथा आपण देत असतां शिष्यत्वाचें नातें विसरून भांड्यानें अशी दांडगाई केली म्हणून वेदोनारायण संतापला. त्या पडक्या देवळांत पडलेला एक जाडसा लाकडाचा तुकडा त्यानें उचलला आणि चुलीवरील भाताच्या भांड्याला तो बडवीत सुटला ! बडवून बडवून त्या भांड्याचें त्यानें पार भदें करून टाकलें ! भांड्याचें भदें करूनच तो थांबला नाहीं ; त्याला त्या वेळीं इतका संताप आलेला होता कीं त्या संतापाच्या भरांत त्यानें चूल देखील मोडून फोडून टाकली !

शिष्यत्वाचें नातें विसरणाऱ्या भांड्याला अशी कायमची याद राहणारी शिक्षा करून थकलेला वेदोनारायण विसांवा घेत बसला. तो मोठमोठ्यानें सुस्कारे टाकीत आहे, मधून मधून भांड्याला शिव्या देत आहे, इतक्यांत तेथें वैद्यपंचानन आणि ज्योतिर्विभूषण येऊन पोंचले.

" नको बुवा हा प्रवास ! " वैद्यपंचानन म्हणाला, " ह्या प्रवासांत एखादें रसायन करीन म्हणेन तर त्याला लागणारीं द्रव्येंच कोठें मिळत नाहींत ! असला प्रवास पतकरण्यापेक्षां आपलें आपल्या गांवींच जाऊन राहिलेलें चांगलें ! "

" आतां आधीं कोरडीं वस्त्रें नेसूं, जेवणखाण उरकूं आणि मग काय तें ठरवूं ! " ज्योतिर्विभूषण बोलला.

" आहेत कुठें कोरडीं वस्त्रें ! " वैद्यपंचाननानें सांगितलें, " सगळीं वस्त्रें जलदेवतांनीं पळवलीं ! त्यांना आंधळ्या करण्यासाठीं मी रसायन तयार करणार होतों. पण रसायनाला लागणारीं द्रव्येंच मिळत नाहींत ! "

" वस्त्रें जशीं जलदेवतांनीं पळवलीं," ज्योतिर्विभूषण म्हणाला, " तसेच वनदेवतांनीं बैल मारले ! काल गाडी मेली ; आज गाडीचे बैल मेले ! तेव्हां आपणाला हा प्रवास सुखकर होणार नाहीं हेंच खरें ! मी म्हणतों हें खोटें असल्यास संपूर्ण ज्योतिषशास्त्र समुद्रस्तृप्यन्तु करावें लागेल ! "

" मलादेखील तुमच्यासारखेंच वाटूं लागलें आहे. " वेदोनारायण बोलला, " माझ्याशीं उद्दामपणानें वागणारा शिष्य मला आजपर्यंत कधीं आढळला नव्हता. तो आज ह्या प्रवासांत आढळला ! प्रवासामध्यें वेदविद्येचा उपमर्द करणारी मंडळीच जर आढळणार असेल तर मला हा प्रवास नको ! "

" आम्ही बाहेर गेलों एवढ्यांत तूं येथें वेदशाळा स्थापन केलीस वाटतें ? " वेदोनारायणाला दोघांनीं प्रश्न केला.

" नाहीं ! " वेदोनारायणानें उत्तर दिलें, " पण आपलें भाताचें भांडें कांहींतरी बडबडूं लागलें म्हणून त्याला मी वेदमंत्र शिकवूं लागलों. पण तें शिकेना आणि आपली अर्थशून्य बडबड सोडीना ! तेव्हां त्याची शेंडी धरायला गेलों, तर त्यानें माझ्या हातालाच कीं हो विस्तव लावला ! शिष्याची असली दांडगाई कोणता गुरु सहन करील ? लाकूड घेऊन भांड्याचें मीं हाडन् हाड मोडून टाकलें ! चुलीनें त्याला विस्तव दिला म्हणून चुलीचा देखील धुव्वा उडविला ! "

वेदोनारायण असें सांगत आहे तोंच तेथें वस्त्रांची मोट घेऊन एक कुणब्याची बाई आली. ती मोट तिनें त्या तिघांपुढें ठेवून विचारलें, " हीं चिरगुटें तुमचींच काय ? "

" अरे ही जलदेवता ! आसरा ! " वैद्यपंचानन ओरडला ! " हिच्या-जवळ कोणी बोलूं नका ! आपलीं वस्त्रें मात्र ताब्यांत घ्या ! "

" नदींतून वाहत चाललेली तुमची मोट मीं काढून आणली त्याबद्दल माझी बक्षिशी आधीं काढा आणि मग मोटेला हात लावा ! " बाईनें त्या तिघांना बजावलें.

इतक्यांत त्यांचे बैल घेऊन तेथें एक कुणबी आला. त्या तिघांना तो कुणबी म्हणाला, " हे बैल घेऊन येतांना तुम्हांला मी काल पाहिलें आहे.

बैल तुमचेच ह्याबद्दल मला शंका नाहीं. तुमच्या ह्या बैलांनीं माझ्या शेतांत शिरून शेताची नासाडी केली. माझी नुकसानी तुम्ही भरून द्या, तर हे बैल तुम्हांला मिळतील. नाहींतर बैलांना घेऊन मला फौजदाराकडे फिर्यादीला जावें लागेल !"

"काय रे ज्योतिर्विभूषणा, आपले बैल मेले ना ?" वैद्यपंचाननानें विचारलें.

"हो ! मेले ह्यांत काय संशय ?" ज्योतिर्विभूषणानें उत्तर दिलें.

"मग हे बैल आपल्या बैलांसारखे कसे दिसतात ?" वैद्यपंचाननानें प्रश्न केला.

"आपल्या मेलेल्या बैलांचीं हीं भुतें असलीं पाहिजेत !" ज्योतिर्विभूषणानें सांगितलें.

"तर मग बैलांच्या भुतांना घेऊन आलेला हा वेताळ असला पाहिजे !" वेदोनारायण म्हणाला.

आपणाला वेताळ म्हटलेलें ऐकून कुणबी संतापला आणि त्यांच्या अंगावर धावून गेला.

वेताळ आपल्या अंगावर धावून येत आहे असें पाहतांच वैद्यपंचानन, ज्योतिर्विभूषण आणि वेदोनारायण हे तिघेही घाबरले व धूम पळत सुटले ! पळत पळत ते त्या गांवाच्या बाहेर गेले आणि दम लागल्यामुळें एका झाडाखालीं विश्रांति घेण्यासाठीं बसले. उपाशी असल्यामुळें त्यांना पुढें जाण्याची ताकद राहिली नव्हती. झाडाखालीं बसून बराच वेळ विश्रांती घेतल्यावर त्यांनीं रानांतलीं कांहीं फळें गोळा केलीं व त्यांवर आपली भूक भागवली. नंतर ते त्या दुसऱ्या गांवांतील ब्राह्मणवठारांत शिरून एका गृहस्थाच्या घरीं गेले आणि आपली एक रात्र सोय करण्याविषयीं त्यांनीं त्याला विनंती केली.

त्या गृहस्थानें त्यांची सर्व हकीकत ऐकून घेतली. त्यांना जेऊं घातलें. रात्रीं त्यांना निजण्यासाठीं अंथरुणपांघरूण दिलें. नंतर दुसऱ्या दिवशीं त्यांच्याबरोबर एक मनुष्य देऊन त्यांची त्यानें त्यांच्या गांवाकडे रवानगी केली. "तुमच्यासारख्या अलौकिक विद्वानांनीं आपल्या स्वतःच्या घरीं राहणेंच योग्य!" असें त्यांना निरोप देतांना तो गृहस्थ म्हणाला.

गांवीं जाऊन पोंचल्यावर गांवकऱ्यांनीं त्या तिघांना विचारलें, "काय? किती पैसा आणलात?"

"पैसा रग्गड घेऊन आलों असतों!" त्या तिघांनीं उत्तर दिलें; "पण बाहेर जिकडे तिकडे जलदेवता, वनदेवता, भुतें, वेताळ आणि उर्मट विद्यार्थी ह्यांचाच सुळसुळाट आहे! त्यांच्याशीं आम्हांला कर्तव्य नसल्यामुळें बाहेरच्या जगाशीं आम्हीं संबंध ठेवूं इच्छित नाहीं!"

२

बहीण आणि भाऊ

एक राजा होता. त्याला दोन मुलें होतीं. एक मुलगा आणि एक मुलगी. त्या दोघां भावंडांचें एकमेकांवर अतोनात प्रेम होतें.

तीं मुलें नऊ दहा वर्षांचीं झालीं नाहींत तोंच त्यांची आई वारली आणि राजानें दुसरें लग्न केलें.

राजाची ही नवी राणी आपल्या सावत्र मुलांचा द्वेष करी. तिला तीं दृष्टीसमोर देखील नको असत. त्यांना धड कपडेलत्ते मिळूं देऊं नयेत, धड खायला देऊं नये आणि दृष्टीस पडलीं म्हणजे मारावें असा क्रम त्या राणीनें सुरू केला. त्यामुळें दिवसेंदिवस तीं मुलें वाळत चाललीं.

एके दिवशीं त्या दुष्ट राणीनें असें मनांत आणलें कीं आपल्या सवतीच्या पोरांना जिवंत ठेवूं नये. ठार मारून टाकावें. पण त्यांच्या मरणाला आपण कारण झालों असें राजाला समजतां कामा नये. ह्याला काय युक्ति करावी हें तिला सुचेना. तिनें पुष्कळ वेळ विचार केला. कल्पनांमागून कल्पना काढल्या. तथापि त्यांतली एक देखील तिला बरीशी वाटेना.

"हा ऽऽऽ गजु ही युक्ति छान आहे! एकाएकीं टाळी वाजवून ती आपल्याशींच म्हणाली, "त्या पोरांना विषाचे लाडू द्यावे नि कोठेंतरी खेळायला म्हणून द्यावीं पाठवून! लाडू खाऊन तीं मेलीं म्हणजे साप चावून तीं मेलीं असें आपण उठवावें! त्यांच्याबद्दल आपणच हेल

काढून मोठमोठ्यानें रडायला सुरुवात करावी म्हणजे महाराजांना संशय येणार नाहीं. उलटे तेच माझी समजूत करायला लागतील !"

असें म्हणून राणी उठली. विष घालून तिनें दोन लाडू तयार केले. नंतर आपल्या सावत्र मुलांना जवळ बोलावून ती त्यांना म्हणाली,

" बाळांनो ! काय तरी तुमची दशा झाली ही ! भारीच तुम्हीं आपल्या आईचा टुकळा घेतलेला दिसतो ! असा टुकळा घेऊन का कोठें गेलेली आई परत येते ? आतां मीच तुमची आई ! मी काय सांगतें तें ऐका ! मुलांच्या जातीला काळजी कथा कांहीं उपयोगाची नाहीं. चांगलें हसावें, खेळावें, खावेंप्यावें आणि उड्या माराव्या ! तुम्हीं ह्यांतलें कांहींच करीत नाहीं. नुसतीं बसून काळजी करीत असतां. म्हणून तुमच्या अंगास लागत नाहीं ! असें करूं नका ! बागेंत खेळायला जात जा ! आतांच मी देतें हे लाडू घेऊन बागेंत जा पाहूं ! खेळून खेळून तुम्हांला चांगला व्यायाम झाला म्हणजे भूक लागेल. भूक लागली म्हणजे लाडू खा. समजलें ना काय सांगितलें तें ? घ्या तर हे लाडू ! शशिकले ! हा तुझा लाडू ! आणखी चंद्रसेना ! हा तुझा लाडू बरें ! लाडवांना सांभाळा ! कोणाला देऊन टाकूं नका ! जा पाहूं आतां खेळायला बागेंत ! जा लवकर ! उशीर लावूं नका !"

आज आपणांला लाडू मिळाले म्हणून त्या मुलांना मोठा आनंद झाला. लाडू घेऊन तीं दोघें बागेंत गेलीं. राजपुत्राला फार भूक लागलेली होती. म्हणून बागेंत जातांच त्यानें आपला लाडू खाऊन टाकला. परंतु लाडवाच्या एका गोळीनें त्याची भूक भागली नाहीं ; तेव्हां आपल्या बहिणीला राजपुत्र म्हणाला,

" ताई अ, एका लाडवानें कांहीं माझी भूक भागली नाहीं. मला तुझा लाडू दे ग !"

राजकन्येला देखील भूक लागलेली होती. तथापि भावाची दया येऊन तिनें आपला लाडू त्याला दिला.

तो लाडू खातांच राजपुत्राच्या पोटांत दोन्ही लाडवांतलें विष गेल्यामुळें त्या विषानें आपला प्रभाव गाजविण्यास सुरुवात केली. त्याच्या पोटांत भयंकर आग होऊं लागली. तो जमिनीवर गडबडां लोळूं लागला. थोड्याच वेळांत त्याचें अंग काळें होऊन त्यानें प्राण सोडला.

भावाची एकाएकीं अशी अवस्था झालेली पाहून राजकन्या रडूं लागली. तिचें रडणें ऐकून बागेचा माळी तेथें धावत आला. राजपुत्र मरून पडलेला पाहतांच तो घाबरला आणि त्यानें राणीकडे जाऊन राणीला ती बातमी सांगितली.

दोन्ही मुलें मरण न पावतां एकटा राजपुत्रच मरण पावलेला ऐकून राणीच्या मनाला बरें वाटलें नाहीं. तथापि त्या वेळीं अधिकउणें बोलायला तिला वेळ नव्हता. राजपुत्र मेला तो सर्पदंश होऊन मेला असें राजाला भासविणें जरूर होतें. म्हणून लगबगीनें आपल्या दासी बरोबर घेऊन ती बागेंत गेली.

राजपुत्राच्या प्रेताजवळ जाऊन राणीनें मोठा गळा काढला. तिच्या दासी तिचें समाधान करूं लागल्या. इतक्यांत राजाला ती बातमी कळून तो तेथें आला. तेव्हां तर राणीच्या शोकाला सीमाच राहिली नाहीं! तिनें आपले केस तोडले, ऊर बडवला आणि राजपुत्राच्या प्रेताला ती वारंवार कवटाळूं लागली!

राणीचें हें नाटक चाललें असतांना तिची एक म्हातारी दासी राजाजवळ गेली आणि राजाला म्हणाली, "महाराज! साप चावल्यामुळें राजपुत्राचा अंत झाला. त्याचें काळेंनिळें पडलेलें अंगच ह्याची साक्ष देत आहे. त्याच्या प्रेताला राणीसाहेब कवटाळीत आहेत हें चांगलें नाहीं! त्यामुळें त्यांना देखील विषाची बाधा होईल! महाराजांनीं राणीसाहेबांना आधीं प्रेतापासून दूर करावें आणि विलंब न लावतां प्रेताची पुढील व्यवस्था

लावण्याचा हुकूम द्यावा. म्हणजे राणीसाहेबांना पुन्हा मोह पडणार नाहीं !"

राजाला म्हाताऱ्या दासीचें सांगणें पटलें. राणीला दोन्ही हातांनीं धरून त्यानें प्रेतापासून दूर केलें आणि कदाचित् पुन्हा ती प्रेताला बिलगेल म्हणून स्वतःच तिला उचलून वाड्यांत नेलें. तथापि राजा उचलून नेत असतां त्याच्या हातून सुटण्यासाठीं राणी धडपड करीत होतीच ! त्या धडपडीमुळें राजानें तिला अधिकच घट्ट धरलें व वाड्यांत नेल्यावर देखील तिच्याजवळ तो राखणेला बसला. त्याला असें भय पडलें कीं न जाणों, हिला येथें अशीच सोडून आपण गेलों तर ही पुन्हा धावत जाऊन त्या प्रेताला बिलगायची ! राणीच्या राखणेला राणीजवळ बसून तेथेंच त्यानें प्रधानाला बोलावून आणलें आणि राजपुत्राच्या प्रेताची व्यवस्था करण्या-विषयीं त्याला आज्ञा केली.

"प्रधानजी !" राजा म्हणाला, "सख्ख्या आईचें देखील असणार नाहीं, इतकें राजपुत्रावर राणीचें प्रेम ! ही आपलें कांहीं बरेंवाईट करून घेईल ह्या भीतीनें मला हिच्याजवळून हालतां येत नाहीं ! करितां राज-पुत्राच्या अंत्यविधीची सर्व व्यवस्था तुम्हीच करा !"

प्रधानाला राजाचें सांगणें चमत्कारिक वाटलें; पण तो कांहीं बोलला नाहीं. आज्ञेप्रमाणें त्यानें राजपुत्राची सर्व व्यवस्था केली. राजेसाहेबांना पुत्राच्या मृत्यूबद्दल अत्यंत शोक झाल्याकारणानें ते स्मशानयात्रेला येऊं शकले नाहींत अशी बातमी त्यानें नगरांत पसरून दिली.

राजपुत्राच्या बाबतींत आपण केलेलें नाटक बेमालूम बठून राजा फसला म्हणून राणीला मोठा आनंद झाला. तिनें राजापाशीं असा बहाणा केला कीं राजपुत्र गेल्यामुळें आतां राजकन्येकडे पाहूनच दिवस कंठायचे; म्हणून राजकन्येला राजानें सर्वस्वी आपल्या स्वाधीन करावें. तिच्या आजोळाहून तिला नेण्यासाठीं मंडळी आली तरी तिला तिकडे पाठवूं नये.

कारण तसें केल्यास आपले प्राण राहणार नाहींत. तसेंच राजकन्येला योग्य वळण लागण्यासाठीं आपण कधीं कांहीं शिक्षा वगैरे केली तरी राजानें तिकडे लक्ष देऊं नये.

"बायकांच्या जातीला योग्य वळण बायकांनींच लावलें पाहिजे." राणी म्हणाली, "पुरुषांना त्यांत कांहीं समजायचें नाहीं. योग्य वळण लावण्यासाठीं एखादे वेळीं दिसण्यांत निर्दयपणाची शिक्षा देखील पोरींना करावी लागते. परंतु दिसण्यांत निर्दयपणाची दिसली तरी ती शिक्षा पोरींच्या हिताचीच असते. सख्ख्या आईनेंच पोरीला शिक्षा केली तर तिचा बभ्रा होत नाहीं. माझें शशिकलेवरचें प्रेम सख्ख्या आईच्या प्रेमाहून कमी तर भरणार नाहींच, उलटें अधिकच भरेल. म्हणून मी तिला कसेंही जरी वागवलें तरी तें तिच्या कल्याणासाठींच होय. पण लोकांना हें कसें पटणार? किती झालें तरी आम्हांला सावत्रपणाचा टिक्का लागलेला! मग आमच्या प्रेमाकडे कोण लक्ष देतो? म्हणून सांगतें."

"सांगायला कशाला पाहिजे?" राजा म्हणाला, "मला दिसत का नाहीं? लोकांची पर्वा बाळगण्याचें आपणांला कारण काय? लोक दुतोंड्ये असतात. एकदा एका तोंडानें एक म्हणतील, लागलेंच दुसऱ्या तोंडानें दुसरेंच बोलतील! मागें दाशरथी रामानें लोकांच्या तोंडीं लागून कसे खुळेचार केले ते तुला ठाऊक नाहींत का? त्या वेडेचारांमुळें वाल्मिकीला आपलें पुरें केलेलें रामायण पुन्हा हातीं घ्यावें लागलें आणि त्याला सबंध एका काण्डाची पुस्ती जोडावी लागली! लोकांच्या नादीं लागण्याचे परिणाम हे असे आहेत. म्हणून लोकांच्या नादीं आपणांला मुळींच लागायचें नाहीं. आपलें, आपल्या मुलांचें हिताहित आम्हांला कळतें. तें सांगायला लोक नकोत; आपलें करणें लोकांना पटतें कीं नाहीं हेंही पाहण्याची आपणांला जरूर नाहीं. तूं शशिकलेला वाटेल तशी वागीव! तिला सासरीं जायचें आहे हें मला समजतें. तिला तूं कशाही रीतीनें

वागवलेंस तरी तें तिच्या कल्याणासाठींच, ही मला खात्री आहे. म्हणून त्या बाबतींत मी तुला एक अवाक्षर देखील बोलणार नाहीं. ”

राजाकडून अशी कबुली करून घेतल्यावर राणीनें राजकन्येवर आपला द्वेष उगवून घेण्यास सुरुवात केली. तिला जेवायला घालूं नये आणि मरेमरेतों काम सांगावें असा प्रकार राणीसाहेबांनीं सुरू केला.

राजकन्या अशा हालांत दिवस काढीत असतां एके रात्रीं स्वप्नांत तिला तिचा मेलेला भाऊ दिसला. राजकन्येला तो म्हणाला, “ ताई अ ! तुझे हाल किनई मला पाहवत नाहींत ! तूं उपाशी असतेस हें पाहून माझा जीव तिळतिळ तुटतो. तुझ्यासाठीं मी आतां खडकावर कोथिंबीर होतों. ती खाऊन तूं राहा ! ”

दुसऱ्या दिवशीं राजकन्येला रात्रींचें स्वप्न आठवलें. संधी साधून ती खडकापाशीं गेली. तेथें पाहते तों त्या खडकावर तिला लुसलुशित कोवळी कोथिंबीर भरपूर उगवलेली दिसली. तिनें पोटभर कोथिंबीर खाल्ली आणि ती परत आली.

त्या दिवसापासून राजकन्या त्या खडकावरची कोथिंबीर खाऊन राहूं लागली. थोड्याच दिवसांत ती टवटवीत दिसूं लागली. आपण हिला उपाशी ठेवीत असतां ही चांगली गुबगुबीत कशी दिसते म्हणून राणी विचारांत पडली. तिला असें वाटलें कीं ही चोरून खात असावी. म्हणून राजकन्येच्या हालचालींवर तिनें गुप्तपणें पाळत ठेविली. तेव्हां खडकावर उगवलेली कोथिंबीर राजकन्या खाते असें तिला समजून आलें.

“ महाराजांना ठाऊक आहे का ? ” रात्रीं राणी राजाला म्हणाली.

“ काय ? ” राजानें विचारलें.

“ आपल्या शशिकलेला मी अगदीं इतकें करीत असतें ना ? पण तिला त्याची जाणीव नाहीं ! ” राणी म्हणाली, “ राजवाड्यांतलें सुग्रास

अन्न टाकून कुठली खडकावर रुजलेली भिकार कोथिंबीर ती चोरून खात असते ! ”

“ कोण, आपली शशिकला ? ” राजा बोलला, “ आत्तां जाऊन तिचा कान उपटून देतों तिच्या हातावर, आणखी विचारतों तिला, हीं भिकार लक्षणें कुठून पैदा केलींस म्हणून ? ”

“ महाराजांनीं असलें कांहीं करूं नये. ” राणीनें सांगितलें, “ खडकावरची तेवढी कोथिंबीर उपटून जाळून टाकण्याचा उद्यां हुकूम करावा म्हणजे झालें. ”

दुसऱ्या दिवशीं राजाच्या हुकमावरून खडकावरची सर्व कोथिंबीर उपटून जाळण्यांत आली.

राजकन्येची पुन्हा उपासमार होऊं लागली. तेव्हां पुन्हा तिच्या स्वप्नांत तिचा मेलेला भाऊ आला. राजकन्येला तो म्हणाला, “ ताई अ, वाड्याजवळ बागेपाशीं तळें आहे ना ? त्या तळ्यांत आतां मी सोनेरी रंगाचा मासा होऊन राहतों. लोक मला तांदूळ घालतील ते सगळे मी तुला देत जाईन. ”

दुसऱ्या दिवशीं बागेजवळच्या तळ्यांत सोनेरी रंगाचा एक सुरेख मासा इकडे तिकडे मजेनें पोहत असलेला लोकांनीं पाहिला. तसला मासा लोकांनीं पूर्वीं कधीं पाहिलेला नव्हता. त्यामुळें त्या माशाचा लोकांना मोठा चमत्कार वाटला. त्याला पाहण्यासाठीं तळ्याच्या कांठावर लोकांच्या झुंडीच्या झुंडी लोटूं लागल्या. लोक त्या माशाला तांदूळ घालीत ते तो जमवून ठेवी आणि राजकन्या तळ्याच्या कांठीं आली म्हणजे तिला देई. शिजविण्याची सोय नसल्यामुळें राजकन्येला ते तांदूळ कच्चे खावे लागत तथापि तिला ते मानवले व ती पूर्वींप्रमाणें पुन्हा टवटवीत दिसूं लागली.

राणीनें राजकन्येवर पुन्हा पाळत ठेवली, तेव्हां तळ्यांतला सोनेरी मासा तिला तांदूळ देतो व ते खाऊन ती राहते असें तिला आढळून

म. प्र. सं. हार्ड. वाचनालय शारदा.
वा. क. ७६४७ नों. दि
वि. ९८.९८

आलें. त्यावरून राजाला सांगून तिनें तें तळें पार आटवून टाकलें, तळें आटवणारांकडून तिनें तो सोनेरी मासा जिवंत धरविला. पाण्याच्या भांड्यांतून त्याला तिनें वाड्यांत आणविलें. नंतर नोकरचाकरांना दूर जायला सांगून ती त्या माशाजवळ गेली आणि म्हणाली, " तुला मी ओळखणार नाहीं असें वाटलें काय ? दम धर आतां. स्वतःच्या हातांनीं तुला मी जिता तळीन आणि खाईन ! "

असें म्हणून राणीनें खरोखरच त्या माशाला जिता तळून खाल्लें. नंतर राजकन्येचे ती पूर्ववत् हाल करूं लागली.

पुन्हा तिसऱ्यांदा राजकन्येचा भाऊ तिच्या स्वप्नांत आला आणि म्हणाला, " ताई, आतां कीं नाहीं, मी होतों पोपट. बागेंत आंबा आहे, त्याच्यावरचे आंबे मी तुला देत जाईन. "

दुसऱ्या दिवसापासून बागेंतल्या आंब्यावर एक पंचरंगी पोपट येऊन बसूं लागला. तो देई ते आंबे खाऊन राजकन्या राही. असें चाललें असतां राणीला तें वर्तमान समजलें. तेव्हां राजाला सांगून तिनें तें झाडच तोडून टाकलें !

चौथ्यांदा राजकन्येचा भाऊ तिच्या स्वप्नांत येऊन तिला म्हणाला, " ताई, आतां मी मोर होऊन देवळांत देवाच्या दारीं राहतों. देवळांत देवापुढें लोक जे तांदूळ ठेवतील ते तूं नि मी खाऊं. "

दुसऱ्या दिवसापासून नगरांतील गणनाथाच्या देवळांत एक मोर येऊन राहिलेला दिसूं लागला. देवदर्शनाला जाणारे लोक देवमूर्तीपुढें तांदूळ ठेवीत. ते तांदूळ तो मोर आणि राजकन्या खात. राणीला हें कळून आलें तेव्हां मोराला तिनें पकडून आणविलें आणि स्वतःच्या हातानें त्याची मान कापून त्याचें मांस कच्चेंच कुरकुरू चावून खाल्लें ! राजकन्येला वाड्यांतून बाहेर पडण्याची तिनें बंदी केली आणि अर्धपोटीं ठेवून मरेमरेतों काम करायला लावलें. काम पुरें झालें नाहीं अगर मनासारखें झालें नाहीं

म्हणजे राणी तिच्या तोंडांत बोळा घालून तिला स्वतः रक्त फुटेपर्यंत झोडपून काढी ! असा राजकन्येचा तिनें भयंकर छळ चालविला.

राजकन्येचा भाऊ पांचव्यांदा तिच्या स्वप्नांत आला. आपल्या बहिणीला तो म्हणाला, " ताई ! तुझे हाल माझ्यानें पाहवत नाहींत. राणीचा बेत तुला ठार मारण्याचा स्पष्ट दिसतो. पण तुझा ती एकदम प्राण घेऊं शकत नाहीं. म्हणून तुला खंगवून खंगवून ती मारणार ! ह्यांतून तुला बचावण्यासाठीं मी आतां तिच्याच पोटीं जन्मास येतों ! बारशाच्या दिवशीं मी रडून रडून आक्रान्त करीन. मला कोणीं घेतलें तरी रडायचा म्हणून थांबणार नाहीं. असें झालें म्हणजे तूं पुढें येऊन मला घे आणि खडकावरच्या कोथिंबिरीपासून राणीच्या पोटीं जन्मास येईपर्यंतची माझी हकीकत जींत थोडक्यामध्यें असेल अशी एक ओंवी रचून म्हण. अशी ओंवी तूं म्हटलीस कीं मी रडायचा थांबेन. मग पुढें काय होईल तें तुला दिसेलच ! "

पुढें थोड्याच दिवसांनीं राणी गरोदर राहिली. तेव्हां राजाला अत्यानंद होऊन तो तिची हरतऱ्हेची हौस पुरवूं लागला. त्या बाबतींत नानाप्रकारच्या समारंभांची जी गर्दी उसळली, तिच्यामुळें राणीचें राजकन्येकडे बरेंच दुर्लक्ष झालें. राजकन्येच्या तें पथ्यावरच पडलें.

नऊ महिने पूर्ण झाल्यानंतर राणी बाळंतीण होऊन तिला मुलगा झाला. मुलगा प्रकृतीनें निकोप आणि दिसण्यांत सुरेख होता. राज्याचा वारस जन्माला आला म्हणून राजानें तर मोठा उत्सव केलाच, पण नगरांतल्या लोकांनीं देखील आपापल्या ऐपतीप्रमाणें घरोघर उत्सव केले.

बारशाचा दिवस उजाडला. त्या दिवशीं राजवाड्यांत मोठा भोजनसमारंभ व्हावयाचा होता आणि मुलाचे कान टोचून त्याला पाळण्यांत घालावयाचें होतें व त्याचें नांव ठेवावयाचें होतें. पण मुलानें सकाळपासूनच रडण्याला जी सुरुवात केली ती एकदम खड्या सुरांत ! मुलगा असा एकाएकीं कां पिसाळला हें कोणालाच समजेना ! दायांनीं, दासींनीं त्याला घेऊन पाहिलें,

खुद्द राजानें त्याला मांडीवर घेऊन उगें करण्याचा प्रयत्न केला, पण व्यर्थ! मुलाचें रडें म्हणून थांबेना! राणी त्याला उगें करण्याचा प्रयत्न करकरून आधींच थकली होती. तेव्हां आतां काय करावें हें कोणालाही सुचेना. सर्वांच्या तोंडचें पाणी पळालें!

इतक्यांत राजकन्या तेथें येऊन म्हणाली, "बाळाला मी घेऊन पाहूं का उगा राहतोसा?"

"घेऊन पाडायला! होय ना?" राणी रागावून बोलली, "कांहीं नको घ्यायला! हात नको लावायला माझ्या बाळाला! चालती हो इथून."

"तिनें घेतला म्हणून काय झालें? पाहूं या तिच्याजवळ तरी तो राहतोसा!" राजा म्हणाला. नंतर राजकन्येला त्यानें सांगितलें, "घे ग, शशे तूं त्याला! मी सांगतों म्हणून घे! तिचें काय ऐकतेस! तिचें डोकें नाहीं सध्यां ठिकाणावर!"

बापानें असें सांगितलें तेव्हां राजकन्येनें मुलाला आपल्या मांडीवर घेतलें आणि मांडी किंचित् हलवीत व मुलाच्या तोंडांकडे पाहत तिनें पुढील ओंवी म्हटली:—

"खडकीं कोथिंबीर,
तळ्यामधीं मासा,
आंब्यावरी कीर,
देवादारीं मोर,
राजाघरीं थोर,
भाई माझा!"

राजकन्येनें ही ओंवी म्हटली मात्र, मुलगा लागलाच रडायचा थांबला! इतकेंच नव्हे तर राजकन्येकडे पाहत तो गालांतल्या गालांत हसूं लागला! हा चमत्कार पाहून राणीखेरीज इतरांना मोठें आश्चर्य वाटलें. राणी मात्र घाबरल्यासारखी दिसूं लागली.

" बाळे शशी ! " राजा राजकन्येला म्हणाला, " जी ऐकतां क्षणींच बाळ रडण्याचा थांबला अशा तुझ्या ह्या ओंवीचा अर्थ तरी काय ? "

" अर्थ अगदीं साधा आहे बाबा ! " राजकन्येनें उत्तर दिलें.

" पण आमच्या तो लक्षांत येत नाहीं ! " राजानें म्हटलें, " म्हणून आम्हांला तो उघड करून सांग ! "

तेव्हां राजकन्येनें बापाला सर्व हकीकत सांगितली. ती ऐकतांच राजाला राणीचा मनस्वी संताप आला. त्यानें तिचे नाक कान कापवून त्यांवर तिखट-मीठ चोळविलें आणि गाढवावरून तिची सर्व नगरभर धिंड काढवून तिला आपल्या राज्याबाहेर हाकून दिलें. तिकडे तिचे हाल हाल होऊन ती दुष्ट राणी मरण पावली.

राजकन्येच्या बचावासाठीं सावत्र आईच्या पोटीं जन्मास आलेला राजकन्येचा भाऊ राजकन्येच्याच सान्निध्यांत लहानाचा मोठा झाला. राजकन्येचें लग्न होऊन ती सासरीं गेली आणि राजपुत्र आपल्या बापाच्या पश्चात् राजा झाला, तरी त्या बहीण-भावंडांचें एकमेकांवरील प्रेम अखेरपर्यंत कायम राहिलें. त्यामुळें बहिणीला भाऊ असावा तर तो असा असावा आणि भावाला बहीण असावी तर ती अशी असावी असें लोक बोलूं लागले.

३

धोंडे वाढत कां नाहींत ?

धोंडे अतोनात आहेत. त्यांतले कित्येक लहान असतात, तर कित्येक मोठे असतात. कांहीं कठीण असतात, तर कांहीं ठिसूळ असतात. कांहींना भोंकें असतात, तर कांहींना तीं मुळींच असत नाहींत. कांहींचा रंग काळा असतो, तर कांहींचा लाल असतो. कांहीं पांढरे असतात, कांहीं पिवळे असतात, तर कांहीं मिश्र रंगाचे असतात. धोंड्यांत असे अनेक प्रकार असले तरी त्या सर्वांनीं एक नियम मोठ्या दक्षतेनें पाळलेला दिसतो. तो हा कीं कांहीं झालें तरी वाढायचें म्हणून नाहीं ! धोंडे हा नियम कां पाळीत आले आहेत ह्याचें कारण आपणाला कळावें अशी तुमची इच्छा असेलच ! ऐका तर मग !

आपण जसे वाढतों, म्हणजे लहानाचे मोठे होतों, तसेच पूर्वींच्या काळीं धोंडे देखील वाढत असत. चिमण्या खड्याचा मोठा खडा, मोठ्या खड्याचा धोंडा आणि धोंड्याचा वाढतां वाढतां प्रचंड खडक होत असे ! ते सर्व आपणांला पाषाण म्हणवीत. कोणीं धोंडा म्हटलेलें त्यांना बिलकुल खपत नसे ! धोंडा म्हणणाराला खालीं पाडून ते त्याचा कपाळमोक्ष करीत ! असे ते मोठे प्रबळ झालेले होते.

माणसांनीं मानलेलीं कृतयुग, त्रेतायुग वगैरे युगें ते धोंडे मानीनात ! ते म्हणत, "जगाच्या उत्पत्तीपासून एक पाषाणयुग मात्र चालू आहे आणि जगाच्या अंतापर्यंत तें चालू राहणार !"

त्या काळांत आपले जिकडे तिकडे धोंडे झाले होते आणि ते सारखे वाढत होते. वाढतां वाढतां आम्ही एवढे मोठे होऊं कीं हिमालयालाच काय, पण मेरुमन्दारांना देखील खालीं पाहायला लावूं!" असें ते बोलत.

हे पाषाण जर असेच सारखे वाढत राहिले तर प्राण्यांना व वनस्पतींना पृथ्वीवर जागाच शिल्लक राहणार नाहीं असें भय पडून मानवांनीं इंद्राचा धांवा सुरू केला. "देवा! ह्या पाषाणयुगाचा लवकर अंत कर!" अशी ते इंद्राची प्रार्थना करूं लागले.

मानवांचा धांवा कानीं पडतांच इंद्रानें आपलें भयंकर वज्र हातांत घेतलें आणि उच्चैःश्रवा नांवाच्या घोड्यावर बसून तो मेघमंडळांत उतरण्यासाठीं घाईघाईनें निघाला.

वाटेंत त्याला देवगुरु बृहस्पति भेटले.

"वज्रपाणि महेंद्रा!" देवगुरु म्हणाले, "आज इतक्या लगबगीनें तूं कोणीकडे निघालास?"

"काय सांगूं गुरुदेव!" इंद्रानें म्हटलें, "ब्रह्मदेव आणि महादेव ह्या दोघांनीं घोटाळे करावे आणि ते आम्हीं निस्तरावे! नेहमींचेंच आहे हें! मी साऱ्या देवांचा राजा, पण मला हे दोघे मुळींच जुमानीत नाहींत! मला मानवांचा अभिमान, तर हे दोघे आपले नेमके मानवशत्रूंच्या — म्हणजे असुर, दानव, अगर राक्षस ह्यांच्या पक्षाला! मानवशत्रु शेफारले ह्या दोघांच्या जोरावर! विष्णु माझ्या साहाय्याला नसता तर ह्या दोघांनीं मला नकोनकोसें करून सोडलें असतें अगदीं!"

"पण आज असें झालें आहे तरी काय, तें तर सांगशील?" देवगुरु म्हणाले.

"ब्रह्मदेवानें पृथ्वी निर्माण करतांना एक मोठी चूक केली." इंद्रानें उत्तर दिलें, "पाषाणांच्या ठिकाणीं त्यानें इच्छेस येईल तितकें वाढण्याची

शक्ति ठेवली. त्यामुळें पाषाण सारखे वाढत आहेत ! अमुक एक वर्षांनीं त्यांची वाढ खुंटेल असें मुळींच नाहीं. त्यांचा नाश होईपर्यंत ते वाढत राहणार ! लवकरच सारें पृथ्वीतल ते व्यापून टाकतील ! मग इतरांना पृथ्वीवर राहण्याला जागा कोठें मिळणार ! हा अनर्थ टाळावा म्हणून मी निघालों आहें. मेघमंडळांतून मी पाषाणांवर वज्र फेकीन आणि एका क्षणांत त्या सर्वांचें पीठ करून टाकीन ! ”

“ महेंद्रा ! ” देवगुरु म्हणाले, “ पाषाणांवर आपलें अमोघ वज्र फेकून तूं त्यांचा नाश करावा हें योग्य नाहीं ! पाषाण निरुपयोगी नव्हत. आज एक अनर्थ टाळण्यासाठीं तूं त्यांचा नाश केलास, तर उद्यां ते नाहींसे झाल्यावर अनर्थांची परंपरा उत्पन्न होईल हें तूं लक्षांत घे आणि पाषाणांचा नाश करण्याचा विचार सोडून दे. ”

“ पाषाणांचा जर नाश करावयाचा नाहीं, तर सारी पृथ्वी ते व्यापून टाकतील ती त्यांना व्यापूं दिली पाहिजे ! ” इंद्र म्हणाला.

“ पाषाणांना सर्व पृथ्वी व्यापूं द्यावी असें मी म्हणत नाहीं. ” देवगुरूंनीं सांगितलें, “ माझें म्हणणें इतकेंच कीं त्यांना नष्ट करूं नये. कांहींतरी युक्ति योजून त्यांची वाढ मात्र बंद करावी. ”

“ युक्तिबिक्ति आपण कांहींएक जाणत नाहीं ! ” इंद्र म्हणाला, “ एक घाव कीं दोन तुकडे हें धोरण आपणाला आवडतें. ”

“ म्हणूनच ह्या कामांत तूं पडूं नको असें माझें तुला सांगणें आहे. ” देवगुरूंनीं म्हटलें. नंतर किंचित् थांबून ते पुन्हा बोलूं लागले. ते म्हणाले, “ महेंद्रा, तूं आतां मागें फीर आणि मी सांगतों तसें कर. चक्रपाणि विष्णु तुझा परममित्र आहे. शस्त्राचा उपयोग कोठें करावा आणि युक्ति कोठें, कशी व केव्हां योजावी हें तो चांगलें जाणतो. त्याची तूं ह्या कामावर योजना कर म्हणजे पाषाणांचा नाश न करतां कांहीं तरी युक्ति

योजून तो त्यांची वाढ तेवढी बंद करील. पाषाणांची वाढ थांबल्यावर ते सारी पृथ्वी व्यापतील हें मनांत देखील आणायला नको ! ”

“ ठीक आहे ! गुरुदेवांच्या इच्छेप्रमाणें करतों ! ” असें म्हणून इंद्र माघारा फिरला. एका देवाची त्यानें वैकुंठास रवानगी केली आणि त्याच्याबरोबर विष्णूला निरोप पाठविला कीं “ उपेंद्रा ! गुरुदेवांच्या सूचनेवरून तुझ्याकडे मी ही कामगिरी सोपवीत आहें. पृथ्वीवर पाषाण वाढत आहेत. संख्येनें ते वाढत नाहींत, तर आकारानें वाढत आहेत. ते असेच वाढत राहिले तर लवकरच सर्व पृथ्वी पाषाणमय होईल. प्राणी व वनस्पती ह्यांना पृथ्वीवर जागा राहणार नाहीं. हा अनर्थ टाळण्यासाठीं पाषाणांचा आपल्या वज्रानें नाश करून टाकावा अशा विचारानें मी स्वतःच निघालों होतों. परंतु गुरुदेवांनीं मला मागें फिरविलें. पाषाणांचा नाश त्यांना इष्ट नाहीं. कांहीं तरी युक्ति योजून पाषाणांची वाढ थांबविली म्हणजे पुरे असें त्यांना वाटतें. हें काम करण्यास तूंच एक समर्थ आहेस अशी त्यांची समजूत आहे. तरी तूं हें काम अंगावर घेऊन पार पाडावें. ”

इंद्राचा हा निरोप ऐकून विष्णु त्या देवाला म्हणाला, “ ठीक आहे. मी हें काम पार पाडतों असें तूं अमरावतीस जाऊन महेंद्राला सांग. ”

देव निघून गेल्यावर विष्णूनें म्हाताऱ्या ब्राह्मणाचें रूप धारण केलें आणि पृथ्वीवर येऊन धोंड्यांना तो म्हणाला,

“ हे पाषाण हो ! तुम्हांला पाहून मला फार आनंद होत आहे. तुमचें कुशल आहे ना ? तुम्हांला कोणी पीडा देत नाहीं ना ? तुमचें सर्व यथास्थित चाललें आहे ना ? ”

“ महाब्राह्मणा, ” धोंडे बोलले, “ आम्हांला पाहून तुला आनंद झाला ह्यांत कांहीं नवल नाहीं, पण तुझ्या प्रश्नांचें आम्हांला मोठें नवल वाटतें ! अरे, जगाच्या आरंभापासून आतांपर्यंत आमचेंच युग म्हणजे पाषाणयुग

संग्रह
अनुक्रमांक 28469
विभाग आ. वा.
क्रमांक 9848
नों. दि. 2-7-47

अव्याहतपणें चालत आलेलें आहे! आमच्या युगांत आमचें कुशल असावयाचें नाहीं तर कोणाचें? तसेंच आमच्या युगांत आम्हांला पीडा कोण देणार? कोणाला आठवली अवदसा आणि उठला तो आम्हांला पीडा द्यायला, तर त्याचा कपाळमोक्ष करून टाकायला आम्ही बसलों आहोंत. आमचें सर्व कांहीं यथास्थित चाललें आहे. आजकाल आम्हींच राजे आहोंत! आमचा आकार दिवसेंदिवस वाढत चाललेला पाहून हिमालयचसा काय, पण मेरुमन्दार देखील काळजींत पडले आहेत!"

"आकारानें वाढतां वाढतां एके दिवशीं तुम्हीं मेरुमन्दारांना खालीं मान घालायला लावाल ह्यांत शंका नाहीं!" ब्राह्मण म्हणाला. नंतर धोंड्यांना हळूच विचारतो, "बरें, पण तुम्हांला मुलेंबाळें?"

"मुलेंबाळें!" धोंडे आश्चर्यानें म्हणाले, "महाब्राह्मणा! आमचें लग्न देखील झालेलें नाहीं अजून, मग मुलेंबाळें कोठलीं?"

"काय, म्हणतां काय!" ब्राह्मण देखील आश्चर्यचकित झाल्यासारखी मुद्रा करून म्हणाला, "तुमचें अजून लग्नच झालेलें नाहीं? मोठेंच आश्चर्य हें! नुसते आकारानें वाढून रे तुम्हीं काय मिळवणार? वाढून वाढून खूप मोठे झालांत, मेरुमन्दार तुमच्यापुढें धाकटे दिसूं लागले, तरी पण हा मृत्युलोक आहे; येथें एके दिवशीं तुमचा नाश हा होणारच होणार! एकदा तुम्ही नष्ट होऊन गेल्यावर तुमचें नांव तरी ह्या पृथ्वीवर कधीं निघेल काय? तेच तुम्ही लग्न करून मुलेंबाळें होऊन नष्ट झालांत तरी तुमच्याबरोबर कांहीं तुमची जात नष्ट होणार नाहीं. तुमचीं मुलेंबाळें मागें राहतीलच. तीं तुमचें नांव सांगतील, स्वतःचीं लग्नें करतील आणि तुमची परंपरा पुढें चालवतील."

"ब्राह्मणा! तुझें बोलणें आम्हांला पटतें." धोंडे म्हणाले, "पण आम्हांला साजेशा नवऱ्या कुठें मिळणार? तूं आणशील का आमच्यासाठीं नवऱ्या शोधून?"

" आणीन ! आणीन ! अवश्य आणीन !" ब्राह्मणानें उत्तर दिलें, " पण तुम्हांला योग्य अशा नवऱ्या इकडे मिळणार नाहींत. साता समुद्रांपलीकडे जाऊन शोध केला पाहिजे ! तुम्हांला साजेशा नवऱ्या तिकडे मिळतील. मी सांगेन तें ऐकायला तुम्ही कबूल असाल तर नवऱ्या शोधायला मी सातां समुद्रांपलीकडे जातों. "

" तुझी काय अट असेल ती बोल ! " धोंड्यांनीं म्हटलें.

" मी अट घालीत नाहीं ! " ब्राह्मण बोलला, " मला इतकेंच सांगायचें आहे कीं नवऱ्या घेऊन मी परत येईपर्यंत तुम्हीं बिलकूल वाढतां कामा नये ! वाढलांत तर घोटाळा होईल ! कारण मी नवऱ्या पाहायला जाणार तो आतां ह्या वेळीं तुम्हीं केवढे आहांत हें लक्षांत ठेवून जाणार आणि आतांच्या तुमच्या आकाराच्या मानानें नवऱ्या शोधणार. तुम्ही आहांत एवढेच राहिलांत तर तुमच्यासाठीं मी आणीन त्या नवऱ्या तुम्हांला शोभतील आणि तुम्ही वाढतच राहिलांत तर तुमचे जोडे विजोड दिसतील ! तुमच्या नवऱ्याच ' इश्श ! आम्हांला नकोत हीं असलीं अजस्र धुडें ! ' असें म्हणून लग्नाला उभ्या राहणार नाहींत ! मग काय कराल ? म्हणून सांगतों आणि सांगतों तें तुमच्या हितासाठींच सांगतों, कीं नवऱ्या घेऊन मी परत येईपर्यंत बिलकुल वाढूं नका. "

" महाब्राह्मणा ! " धोंडे म्हणाले, " आम्हांला नवऱ्या शोधण्यासाठीं तूं सातां समुद्रांपलीकडे जाणार. आमच्यासाठीं तूं एवढे कष्ट सोसायला तयार झालास. मग तुझें हिताचें बोलणें आम्ही कां बरें ऐकणार नाहीं ? तूं आमच्या नवऱ्या घेऊन परत येईपर्यंत आम्ही बिलकुल वाढणार नाहीं. ह्या क्षणीं आहों असेच आणि एवढेच राहूं. मग तर झालें ? आतां उशीर लावूं नको ! त्वरा करून चालूं लाग कसा ! "

" हा मी चालूं लागलों ! " ब्राह्मण म्हणाला, " मी परत येईपर्यंत जागचे हलूं नका आणि बिलकुल वाढूं नका ! निमूटपणें माझी वाट पाहत राहा ! "

असें म्हणून म्हातारा ब्राह्मणाचें रूप घेतलेला विष्णु चालूं ल
थोड्याच वेळांत तो धोंड्यांना दिसेनासा झाला. हा आतां
नवऱ्या शोधण्यासाठीं समुद्राकडे गेला असें धोंड्यांना वाटलें व
कधीं येतो म्हणून ते त्याची वाट पाहत राहिले !

विष्णु वैकुंठाहून जसा पृथ्वीवर आला तसाच पृथ्वीवरून आत
परत गेला. तेथें जातांच त्यानें आपलें खरें रूप प्रकट केलें व ग
इंद्राला सांगून पाठविलें कीं " पाषाणयुगाचा आज अंत झाला
वाढायचे थांबले ! "

आपणांसाठीं नवऱ्या घेऊन ब्राह्मण येईल म्हणून धोंड्यांनीं
हजारों वर्षें वाट पाहिली, पण ब्राह्मण त्यांना 'येतों' असें सांगून
निघून गेला तो परत आलाच नाहीं ! तथापि धोंडे अजून निराश
नाहींत ! आपणांसाठीं नवऱ्या घेऊन ब्राह्मण येईल असें अजून
त्यांना वाटतें व म्हणून अजून ते त्याची वाट पाहत आहेत !

पावसाळ्यांत आभाळामध्यें ढगांची दाटी झाली म्हणजे आपल्या
हा मांडव घातला आहे अशी धोंडे आपली समजूत करून घेतात.
गडगडण्याला ते लग्नांतील वाद्यांचा आवाज समजतात आणि इंद्र
मांडवाचें तोरण मानतात ! ते आपल्या कपाळाला शेवाळांचें हि
बांधतात आणि लग्नासाठीं उतावळे होऊन म्हणत असतात —

" बाशिंग बांधिलें शिरीं,
नवरी माझी महाब्राह्मणा,
घेऊन ये लौकरी ! "

त्यांचें कपाळाला बांधलेलें बाशिंग पावसाळा संपतांच पडून
दर पावसाळ्यांत ते नवें बाशिंग बांधतात आणि महाब्राह्मणाला
असतात. त्यांना आशावाद जबरा आणि ब्राह्मण परत येईपर्यंत
म्हणून नाहीं हा निश्चय देखील जबराच ! हजारों वर्षें लोटलीं
निश्चय अजून ऐक्षणभर देखील कधीं डळमळला नाहीं
डळमळल असें वाटत नाहीं !

अनुक्रमांक 2867
भाग बा. वा.
क्रमांक 9843
नों. दि. 2-7-61
दा. क्र. 3647

“ पण
समुद्रांप
तिकडे
नवऱ्या
“ ह
“ म
सांगायचें
वाढतां
पाहायला
जाणार
तुम्ही
तुम्हां
दिस
धुंडें !
म्हणून
घेऊन मी
“ मह
तूं सातां
तयार झा
आमच्या
क्षणीं अ
लावूं नक
“ ह
जागचे हल
पाहत राहा

माझ्या आवडत्या गोष्टी

गाय आणि कावळा, सौ. कर्वे -।-
बाळ आणि बदकें, सौ. कर्वे -।-॥
बाजा विहिरींत पडला, सौ. कर्वे -।-
मी कोण ? सौ. कावेरी कर्वे -।-॥
नदीची गोष्ट, सौ. मोडक -।-
बेबी कोंकरूं, -।-॥
पाजव्याचा पराक्रम, काटदरे -।=
निमीचे मित्र, साळवी -।=
तीन पढत मूर्ख, काटदरे -।-
अंधेरी नगरींतील न्याय, ,, -।-
आमचा श्याम, जयवंत -।-
अद्भुतकथा, कारखानीस -।-॥
वाघाची मावशी, सौ. शिर्के -।-
जांवईबापू, सौ. कर्वे -।-॥
नऊ कलिका, सौ. दांडेकर -।=
वेचलेलीं रत्नें, देसाई व पाटकर
भाग १ ला व २ रा, प्र. -।=
जादूची होडी, शिरवाडकर -।-
चिंगी, सौ. कर्वे -।-
कुरूप राजकन्या, सौ. शिर्के -।-
शंभू आणि शारी, कर्वे -।-॥

सप्ततरंग, जोशी, सौ. जोशी -।≡
मोराचा पिसारा, जोशी जोशी -।-
फुलपांखरें, शांतिलाल भंडारी -॥।-
कथामोहिनी, १-२, रानडे, प्र. -।=
जत्रेंतील जुगार, नेरूरकर -॥=
जगांतील शिशुकथा, जोशी
भाग १ ला व २ रा, प्र. -।=
भा. ३ रा -।≡
पाहुण्यांची हकालपट्टी, भोंग -।≡
इटुकल्या मिटुकल्या गोष्टी, -।=
टिल्लू, शांतिलाल भंडारी -॥।=
उल्कापुलें, शशिकान्त पुनर्वसु -।≡
बालगीतें, रानडे -।≡
मालवते दीप, भंडारी -॥।-
चेंडू, गोंडू आणि मंडळी, -॥।=
बाल-गीता, लोंढे -॥-
गर्विष्ठ एंजिन, सौ. मेंडे -।-॥
आजीबाईच्या गोष्टी,
सौ. मोडक, भाग १–२, प्र. -॥-
बादशहा व बिरबल, -।=
न्हाविणीची गोष्ट, सौ. मोडक -।-